

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Кислої Наталії Вікторівни

**«Диференціація адвербіальних семантико-синтаксичних відношень
прийменників у сучасній українській літературній мові»,**

подану до захисту на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

(Полтава – Харків, 2020. 300 с.)

Прийменникова система перебуває в площині полемічного наукового дискурсу, що охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти її функціонування, зокрема семантичні співвідношення між первинними і вторинними прийменниками, їхній синтагматичний потенціал і мотиваційну базу. З огляду на це поява ґрунтовного наукового дослідження Н. В. Кислої актуальна насамперед з огляду на потребу з'ясувати окреслені проблемні орієнтири, пов'язані зі статусом прийменника, особливостями семантичної диференціації, окремішності логічних прийменників тощо. Прийменникова система – це живий конструкт, який постійно розвивається, змінюється, реагуючи на лінгвальні й позалінгвальні чинники, а тому усталення прийменників, їх нормалізація, стандартизація, упорядкування не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

Виконане дослідження презентує своєрідність диференціювання адвербіальних прийменників за семантичним критерієм. На основі традиційного підходу, ґрунтованого на семантико-синтаксичних відношеннях, дисертантка кваліфікує прийменник як службову частину мови, що разом із граматичним (полягає у вираженні синтаксичного підрядного зв'язку) має й лексичне значення, пов'язане з походженням.

Усі аспекти наукового пошуку логічно пов'язані й наочно демонструють досягнення поставленої мети й реалізацію завдань. Робота має глибоке теоретичне підґрунтя, презентує ефективний методологічний інструментарій, вдало дібраний ілюстративний матеріал та належно апробовані результати дослідження. Н. В. Кисла ретельно опрацювала наукову літературу з

досліджуваної проблематики (321 найменування), що дало їй змогу зробити ґрунтовний огляд підходів до аналізу адвербіальних прийменників, грамотно збалансувати деякі дискусійні питання (с. 116, 132, 133 та ін.). Як позитивний момент відзначаємо належний ступінь апробації результатів роботи, до чого дисертантка апелює, покликаючись у висновках до розділів на опубліковані статті й презентуючи участь у міжнародних, усеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, форумах. Наукова новизна, теоретична і практична цінність рецензованої праці не викликають сумнівів та сприятимуть розв'язанню важливих проблем семантичного синтаксису.

Логіка дослідження зумовила чітку структуру дисертації. Теоретико-методологічні засади вивчення прийменників у сучасному мовознавстві викладені в першому розділі, де зацентровано на висвітленні лінгвістичного статусу прийменника, взаємозв'язку лексичного і граматичного значень прийменників, їхніх класифікаційних параметрах, розмежуванні власне-прийменників та прийменникових еквівалентів, ідентифікуванні їхньої семантичної спеціалізації. Варто відзначити вагу теоретичного студіювання обраної проблеми, що спирається на численні праці представників різних мовознавчих та філософських напрямів у широкому часопросторовому континуумі. Це дало змогу панорамно презентувати осмислення статусу прийменника, сформованого на основі трьох основних підходів.

Дисертантка переконливо обґрунтувала семантичну своєрідність прийменників їх подвійним функціонуванням: виконують «формальну функцією зв'язку між членами речення, виражену граматичними засобами мови», а також «указують на конкретний вид цього зв'язку, на його матеріально-значеннєвий вияв» (с. 41). Натомість лексичне значення прийменникових еквівалентів «залежить від найближчого оточення <...>. Його можна трактувати як індивідуальне вторинне значення, що є результатом семантичних зсувів повнозначних компонентів прийменникового еквівалента» (с. 49–50).

Погоджуємося також з обґрунтуванням функційних особливостей прийменникових еквівалентів, якими вони відрізняються від первинних

прийменників: спеціалізованіше, конкретніше значення, виразніше експлікування семантико-синтаксичних відношень (здебільшого адвербіальних); обмеження щодо сполучуваності (поєднання з певними лексико-семантичними групами слів); «чітка орієнтованість на один відмінок, що засвідчує їхню відмінкову однозначність» (с. 51).

Наступні два розділи структуровані відповідно до семантико-синтаксичних відношень прийменників, зокрема, у другому схарактеризовано просторові й часові відношення, а в третьому – логічні. Виклад матеріалу відповідає загальній схемі: витлумачено філософську та лінгвістичну сутність категорій простору, часу, мети, причини, умови, допустовості, інвентаризовано лексичний склад прийменників кожного різновиду, описано їхні кваліфікаційні параметри й схарактеризовано власне-прийменники та їхні еквіваленти з погляду семантики й синтагматики.

Панорамним і практично зорієтованим є опис просторових семантико-синтаксичних відношень. Узявши за основу дослідження класифікацію локативних прийменників І. Р. Вихованця і К. Г. Городенської, сформовану на засадах семантичних протиставлень контактність / дистантність, динамічність / статичність, а також концептуальні положення наукових студій М. І. Степаненка щодо семантичної ієрархії просторових прийменників та природи просторових відношень, дисертантка розширила їхні типологічні межі, орієнтуючись передусім на динамічні тенденції, які спостережено в прийменниковій системі, зокрема на появу в ній лексем-новотворів.

Дослідниця, орієнтуючись на корпус прийменників, репрезентований у лексикографічних джерелах та в працях українських мовознавців (Г. С. Балабан, Л. І. Дерев'янка, І. В. Мейзерської та ін.), доповнює групу прийменникових еквівалентів новими одиницями (с. 65 та ін.). На нашу думку, у додатку до роботи варто було б представити розширений корпус прийменникових сполук, а не лише одиниці, зафіксовані в «Словнику українських прийменників» (А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк : БАО, 2007. 416 с.).

Н. В. Кисла загалом переконливо кваліфікує прийменникові сполуки. Проте деякі субстантивні мотивати, на нашу думку, зберігають своє значення (зокрема, у реченнях ...*сиділи на порозі літньої кухні осоловілі коти...* (Сн.); *На порозі в клуні виринули двоє малюсіньких хлоп'ят...* (Вас.)), а тому статус цих одиниць потребує обґрунтування, як і визначення практичних критеріїв розмежування повнозначної одиниці й складника еквівалента прийменника. У роботі дисертантка зауважує про незавершеність процесу препозиціоналізації, урахуваючи можливість залежного компонента перебувати щодо прийменника в пост- і препозиції, напр.: *Я ...лишавсь після уроків на зло Олі Чровжовій...* (Дім.); *Наймося і похворіємо Чакалці на зло* (Андрус.) (с. 156). Чинником, що впливає на препозиціоналізацію компонентів прийменникової сполуки, доцільно вважати і входження їх до складу стійких зворотів (напр.: *для відшкодування витрат, на покриття збитків, у відшкодування шкоди, для відшкодування боргу* (с. 161–162) та ін.).

Дисертантка сформувала ємний корпус термінів для номінування аналізованого лексико-граматичного класу слів, звернула увагу на наявність термінологійної синонімії в межах досліджуваної теми. Проте трапляються випадки нечіткого номінування деяких одиниць, сплутування їхніх родових та видових репрезентантів. Зокрема, слідом за авторами «Словника українських прийменників» Наталія Вікторівна називає прийменниково-іменниковими сполуками утворення на кшталт *безпосередньо біля, близько до, ближче від, впритул до, віддалік від, віддала від, далеко від* (с. 67–69), *прямо проти, безпосередньо перед* (с. 73) та ін.), які є радше прислівниково-прийменниковими сполуками (або відприслівниковими прийменниками, як дослідниця називає прийменникові одиниці *одночасно з, рівночасно з, рівнобіжно з, водночас з, паралельно з* (с. 102)). Аналізуючи часткові семантичні значення, дисертантка послуговується терміном *прийменники* як родовим поняттям щодо видових – *власне-прийменник* та *еквівалент прийменника*, хоч часто подає в одному ряду *прийменник* та *еквівалент прийменника*. Для уникнення квазісинонімії доцільніше розмежовувати ці

поняття, а також використовувати нейтральні терміни на зразок *вторинні прийменникові одиниці, прийменникові сполуки* тощо.

Нам імпонує намагання дослідниці виявити синкретизм у межах прийменників (синкретизм темпорального значення з атрибутивно-кількісним (с. 104), цільового зі значенням зумовленості (с. 132), причинового з цільовим (с. 137), цільового з причиновим (с. 142, с. 156), способу дії й темпоральності (с. 140), способу дії й причини (с. 187), локативно-умовного або локативно-атрибутивного (с. 204) та ін.). Зосібна, виразний синкретизм можна простежити в конструкціях зі значенням мети-догоди, якщо вони експлікують негативний емоційний відтінок (с. 153–156). Уважаємо за доцільне враховувати семантику опорних дієслів (зокрема на позначення конкретної фізичної дії руйнівного характеру або негативного психоемоційного стану), які можуть прогнозувати значення причини, напр.: *Як це страшно, коли доводиться **гвалтувати** в собі Людину на угоду грошам!* (Зим.); *...Онисько... **розпиляти** себе на дві рівні половини на угоду мертвій, людоджерній літері... не годен!* (Ан.). Дискусійним є й виокремлення значення мети-шкоди, адже цільове значення має загалом позитивне спрямування, натомість причина може бути негативною. Це підтверджують наведені в роботі приклади, у яких ми вбачаємо причинове значення, що зумовлено семантикою іменника-мотиватора та опорного дієслова (див. речення: *...візнику на біду перед самими воротами **поламався** віз* (Лог.); *Я **перейшов** до вас на лихо перському **цареві**...* (Біл.) та ін.). Актуалізація семантики мотиваторів дає підстави визначати додаткові значеннєві відтінки і в інших прийменникових одиницях (с. 161). Варто також простежити, чи впливає граматична форма опорного дієслова на наявність додаткового семантико-синтаксичного відношення в прийменникових одиницях (зокрема, сполука у *присутності* + *Subst₂*, як зауважує дослідниця, може вживатися зі значенням причини-сприяння чи умови або поєднувати їх (с. 188–189), що, на нашу думку, залежить і від граматичного вираження дієслова (минулий чи майбутній час)).

Дослідження прийменникової системи вможливує перспективу подальших наукових пошуків в аспекті врахування явищ синкретизму

(переконливим підтвердженням реалізації такого підходу в системі службових частин мови є «Граматичний словник української мови: Сполучники» К. Г. Городенської, де виокремлено синкретичні сполучники сурядності-підрядності й підрядності-сурядності, гібридні типи сполучних засобів, а також аналітичні одиниці й сполучники-омоніми). Переконані, що дисертантка має для цього достатній науково-методичний потенціал.

З огляду на актуальність проблеми внормування прийменникової системи, уважаємо за доцільне маркувати граматичні аномалії. Зазвичай дисертантка подає коментарі щодо доцільності використання деяких сполучникових одиниць, що на сьогодні мають статус ненормативних (с. 190, с. 208 та ін.), однак окремі зі сполук не мають такої позначки (*відповідно* + *Subst₃*, *згідно* + *Subst₂*, *у силу* + *Subst₂*, *у випадку* + *Subst₂* та ін.). Попри намагання відсіяти ненормативний лексичний матеріал, дисертантка, однак, не відмовляється від цих сполук, що можна пояснити бажанням якнайповніше описати весь наявний масив прийменникових одиниць.

Загальні висновки, узгоджені зі вступними положеннями, є змістовними, чіткими, послідовними, не повторюють висновків до розділів й органічно завершують роботу. На нашу думку, лексичне розмаїття прийменникових одиниць, диференціювання їх за кількома кваліфікаційними ознаками логічніше було презентувати у вигляді таблиць, що дало б змогу наочно узагальнити результати дослідження, продемонструвати семантичну типологію прийменників.

Дисертація Н. В. Кислої містить систему ідей, які відкривають перспективу здобуття нових знань про семантико-синтаксичні відношення прийменників у напрямку їхнього впорядкування, унормування лексичного складу, створення оновленого словника прийменників та їхніх еквівалентів, чого ми й бажаємо Наталії Вікторівні.

Попри незначні зауваження, дисертантці вдалося суб'єктивне бачення обґрунтувати об'єктивними чинниками й вибудувати зразок майже досконалого комплексного аналізу адвербіальних семантико-синтаксичних відношень

прийменників сучасної української літературної мови, розкривши глибинний зв'язок між похідними прийменниками та їхніми мотиватами, уточнивши й доповнивши лексичний репертуар локативних, темпоральних і логічних прийменників. Висловлені міркування в жодному разі не ставлять під сумнів наукову концепцію дослідження, не знецінюють теоретичної і практичної вагомості отриманих дисертанткою результатів і не впливають на загальне позитивне враження від роботи. Мовностилістичне оформлення дисертаційної праці належне, послідовно дотримано вимог наукового стилю. Представлений автореферат відображає всі етапи дослідження, він кваліфіковано написаний і грамотно оформлений.

Уважаємо, що дисертаційна праця *«Диференціація адverbіальних семантико-синтаксичних відношень прийменників у сучасній українській літературній мові»* за теоретичним рівнем, науковою новизною, практичною цінністю відповідає вимогам МОНУ України, що зазначені в «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому КМУ № 567 від 24.07.2013 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015), а її автор – **Наталія Вікторівна Кисла** – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

 Л. В. Шитик

Підпис засвідчую:
проректор
з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності
Черкаського національного
університету імені
Богдана Хмельницького,
доктор історичних наук, професор

С. В. Корновенко